

Konrad Paduszek

Dokumenty Oddziału II Sztabu Generalnego w Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowym

Przegląd Historyczno-Wojskowy 12 (63)/3 (236), 207-209

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRZYCZYNKI I LISTY

DOKUMENTY ODDZIAŁU II SZTABU GENERALNEGO W ROSYJSKIM PAŃSTWOWYM ARCHIWUM WOJSKOWYM

W czasie działań wojennych we wrześniu 1939 r. część zasobów archiwalnych została ewakuowana do Rumunii, następnie Francji, Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych. Większość zbiorów pozostała na terytorium Polski i została przejęta przez wojska niemieckie i sowieckie. Akta, które wpadły w ręce niemieckie trafiły do składnicy akt w Gdańsku-Oliwie i w 1945 r. zostały odnalezione przez Sowieców. W związku z tym w ZSRS po zakończeniu II wojny światowej znalazł się duży zbiór dokumentów polskich z lat 1918–1939, nazwany „polskim fondem zdobyczym”¹. Większość akt tego zasobu dotyczy dziejów Wojska Polskiego. Zarówno pod względem liczby jednostek archiwalnych, jak i ich wartości zespół jest jedną z najważniejszych kolekcji polskich dokumentów poza granicami państwa. Wśród nich znajduje się zbiór dużej liczby akt służby wywiadu i kontrwywiadu II Rzeczypospolitej.

Podstawowy zbiór dokumentów Oddziału II SG z lat 1918–1939 znajduje się w Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowym w fondzie nr 308 nazwanym „2-j Otdiel Gienieralnogo Sztabu Polshi (g. Warszawa)”. Zgodnie z rosyjską zasadą archiwalną fond (zespół) dzieli się na opisy, a te na teczki. Według ogólnego inwentarza RGWA fond nr 308 zawiera 3391 jednostek archiwalnych (j.a.) podzielonych na 19 inwentarzy (opisów)². Liczba dotyczy stanu po rewindykacji części materiałów do Polski. Dane liczbowe sprzed rewindykacji zawierają inwentarze opisów sporządzone w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX w. Sumując te dane fond liczył co najmniej 4405 j.a. Nie wiemy ile jednostek archiwalnych znajdowało się w opisie nr 14, który w całości został rewindykowany. Inwentarz tego opisu nie jest dostępny.

Akta w fondzie nr 308 zostały przeporządkowane. Dokumenty podzielono według struktury organizacyjnej Oddziału II SG, nie zachowując porządku ustalonego przez przedwojenną kancelarię. Nieliczne jednostki archiwalne zachowały pierwotną kolejność kart. Karty są spaginowane i w większości przypadków zszyte.

Fond nr 308 ma bardzo dużą wartość dla historyka badającego dzieje polskiej służby wywiadowczej w latach 1918–1939. Znajdują się w nim dokumenty dotyczące wszystkich

¹ J. Ciesielski, *Losy polskich archiwaliów wojskowych po 1 września 1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1992, nr 1, s. 55–63.

² *Ukazatel fondow*, Moskwa 2001, s. 22.

aspektów dziejów Oddziału II SG: organizacji i działalności centrali wywiadu, ekspozytur, ataszatów wojskowych i placówek zagranicznych, kadry służby wywiadowczej, źródeł informacji oraz wydatków poniesionych na finansowanie działalności. Najwięcej akt dotyczy wywiadu na Związek Sowiecki. Znaczną wartość posiada inwentarz nr 3 zawierający 470 j.a. W fondzie nr 308 można znaleźć również wiele dokumentów dotyczących kryptologii oraz radiowywiadu (inwentarz nr 15). Akta fondu zawierają też informacje cenne dla historyków polskiej służby kontrwywiadowczej (inwentarze nr 7 i 8) liczące 663 j.a.

Gross akt Oddziału II Sztabu Generalnego wciąż znajduje się w zbiorach rosyjskiej służby archiwalnej, mimo że w latach minionych podlegał częściowej rewindykacji. W 1956 i 1963 r. część akt przekazano polskim instytucjom archiwalnym: Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, Centralnemu Archiwum Wojskowemu i Centralnemu Archiwum KC PZPR³. Polskie akta przeszukiwały też grupy historyków i archiwistów po rozwiązaniu Związku Sowieckiego. W archiwach Federacji Rosyjskiej wieloletnią kwerendę prowadziła Wojskowa Komisja Archiwalna⁴ oraz komisje Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych⁵ i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Obecnie niektóre polskie instytucje – NDAP⁶, MSWiA⁷, IPN⁸ – posiadają umowy o współpracy z rosyjskimi instytucjami archiwalnymi. Wskutek tego w zbiorach polskich archiwów państwowych znajdują się rewindykowane oryginały bądź, znacznie liczniejsze, kopie. Mimo to wiele cennych i nieznanych historykom akt nadal znajduje się w Federacji Rosyjskiej. Przykładem może być fond „2-j Otdiel Gienieralnogo Sztaba Polshi (g. Warszawa)” w Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowym. Wprawdzie część akt rewindykowano jeszcze za czasów Związku Sowieckiego, mimo to fond liczy obecnie aż 3391 jednostek archiwalnych. Kopie dokumentów wykonane w latach dziewięćdziesiątych XX w. przez Wojskową Komisję Archiwalną są przechowywane w CAW w zespole „Kolekcja Akt Rosyjskich. Oddział II Sztabu Generalnego (Głównego) Wojska Polskiego” liczącym zaledwie 41 j.a.⁹ Komisja pracowała w kilku rosyjskich archiwach, prowadząc poszukiwania w zespołach liczących często kilka tysięcy akt. W związku z tym wysiłek nie mógł być skoncentrowany na dokładnym przebadaniu jednego zespołu.

Kwerenda zatem powinna być kontynuowana ze względu na dużą wartość akt fondu „2-j Otdiel Gienieralnogo Sztaba Polshi (g. Warszawa)” oraz zainteresowanie dziejami

³ B. Woszczyński, *Materiały archiwalne przekazane Centralnemu Archiwum Wojskowemu ze Związku Radzieckiego*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1964, nr 4, s. 231–237.

⁴ *Informacja o wynikach pracy Wojskowej Komisji Archiwalnej w archiwach Federacji Rosyjskiej w okresie wrzesień 1992–czerwiec 1993*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1993, nr 16, s. 5–59.

⁵ E. Frącki, *Dokumenty polskie i Polski dotyczące w archiwach rosyjskich*, „Dzieje Najnowsze” 1993, nr 1, s. 93–104; *Archiwalia polskiej proweniencji terytorialnej przechowywane w Państwowym Archiwum Federacji Rosyjskiej i Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowym*, Warszawa 2000.

⁶ Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych porozumienie o współpracy z Federalną Służbą Archiwalną Rosji m.in. w celu rewindykacji akt zawarła w 1992 r.

⁷ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Federalna Służba Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej w 2000 r. zawarły porozumienie o współpracy archiwalnej w celu ustalenia losów zaginionych żołnierzy i cywilów w latach 1919–1950. Strona rosyjska zobowiązała się także do zwrotu korespondencji, fotografii i innych dokumentów osobistych krewnym ofiar stalinowskich represji.

⁸ Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu współpracuje z Zarządem Rejestracji i Narodów Archiwalnych FSB FR od 2001 r. oraz z Rosyjskim Państwowym Archiwum Historii Najnowszej od 2011 r.

⁹ CAW, VIII.800.61.

Oddziału II SG wśród badaczy. Na podstawie kwerendy inwentarzy oraz wrywkowo wybranych akt stwierdzić można, że fond nr 308 zawiera bardzo wiele zupełnie nieznanymi informacjami dotyczącymi organizacji, kadr, działalności i rezultatów pracy służby wywiadowczej II Rzeczypospolitej, zwłaszcza przed wybuchem II wojny światowej. Akta zawierają też dokumenty rewidujące dotychczasowe ustalenia historiografii – dotyczące organizacji i działalności placówek wywiadu w Niemczech i Związku Sowieckim, zwłaszcza przed wybuchem wojny w 1939 r. Poszukiwania powinny być prowadzone też w innych zespołach zawierających dokumenty wywiadu II Rzeczypospolitej¹⁰.

Omówienie zawartości fondu nr 308 zostało przygotowane na podstawie ogólnego inwentarza zasobu RGWA, książkowych inwentarzy opisów nr 1–13 i 15–19 oraz wrywkowej kwerendy archiwalnej. Informacje podane w tabeli zawierają numer i nazwę opisu, krótkie omówienie zawartości akt, liczbę jednostek archiwalnych oraz daty krańcowe dokumentów. W nawiasach kwadratowych podano liczbę jednostek archiwalnych sprzed rewindykacji, cyfra bez nawiasów określa stan obecny.

Konrad Paduszek

¹⁰ W RGWA znajdują się też fondy zawierające akta ekspozytur Oddziału II SG. Wraz z fondem „2-j Otdiel Gienieralnogo Sztaba Polshi (g. Warszawa)” tworzą bardzo duży zbiór dokumentów – 5070 j.a. – dotyczących dziejów wywiadu w latach 1918–1939. Przechowywany w CAW zespół „Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) z lat 1921–1939” (sygn. I.303.4) liczy 7838 j.a. Dokumenty z lat 1918–1921 znajdują się w CAW w zespołach akt: „Oddział II Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego 1918–1921” (sygn. I.301.8) – 1142 j.a., oraz „Oddział II Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych z lat 1918–1921” (sygn. I.300.76) – 501 j.a. Niewielka liczba akt Oddziału II SG znajduje się również w Archiwum Akt Nowych, głównie w zespołach „Attachés wojskowi RP przy rządach państw kapitalistycznych” (sygn. 1191) – 238 j.a., i „Attaché wojskowy przy Ambasadzie w Moskwie” (sygn. 1624) – 95 j.a.